

Agnieszka Regulska

Przeobrażenia w modelu i funkcjach rodziny na przestrzeni XIX -XX wieku

Studia nad Rodziną 15/1-2 (28-29), 235-246

2011

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Agnieszka REGULSKA WSR UKSW Warszawa

PRZEOBRAŻENIA W MODELU I FUNKCJACH RODZINY NA PRZESTRZENI XIX – XX WIEKU

Wstęp

Rodzina od zarania dziejów stanowi fundament każdego społeczeństwa. Bez niej trudno wyobrazić sobie prawidłowy rozwój i funkcjonowanie człowieka. Jest podstawową komórką społeczną, o której istocie decyduje związek mężczyzny i kobiety – „rodzina jest wspólnotą osób i instytucją społeczną, opartą na miłości i wolnym wyborze kobiety i mężczyzny, połączonych małżeństwem, którzy odpowiadając za siebie, rodzą i wychowują następne pokolenie, w taki sposób, aby ono także rodiło i wychowywało nowe pokolenie”¹. Na przestrzeni kolejnych wieków tradycyjne rozumienie kategorii rodziny uległo pewnemu zachwianiu, wyrażającemu się w redefinicji jej istoty, modelu i funkcji.

Nie sposób zatem rozpatrywać przeobrażeń w funkcjonowaniu rodziny i jej przeobrażeń bez odniesień historycznych. W ostatnich wiekach dokonały się znaczące zmiany w naszej cywilizacji, co wpłynęło na sposób funkcjonowania rodziny. Sytuacja rodziny jest bowiem wynikiem przemian społecznych, a rzeczywistość społeczno-polityczna oddziałuje na jej kształt, charakter i funkcje. Z drugiej strony należy podkreślić, iż wewnętrzne zmiany modelu życia rodzinnego mogą nieść ze sobą określone skutki społeczne.

Sytuacja rodzin w kontekście procesów społecznych XIX i XX wieku

Przemiany rodziny polskiej dokonywały się w specyficznych warunkach społeczno-politycznych, jakie zaistniały pod koniec XVIII wieku i trwały do początku XX wieku. Polska jako państwo utraciła niepodległość, ludność i ziemie zostały poddane zaborcom. Rodzina w tym okresie stała się czynnikiem integrującym naród, przejęła na siebie funkcje wychowawczo-oświatowe. Przy-

¹ L. Dyczewski, *Rodzina. Społeczeństwo. Państwo*, Lublin 1994, s. 26-27.

wiązanie narodu do ziemi, języka, religii i wola przetrwania duchowego uratowały kulturę polską od zniszczenia.

W czasie ponad stuletniego okresu niewoli pod wpływem różnorodnych procesów społecznych zaszły duże zmiany w strukturze, spoiowości i systemie wartości rodzin. XIX wiek to okres rozwoju kapitalizmu, który zrewolucjonizował życie rodzinne, oddzielając miejsce pracy i źródło utrzymania od rodziny². Ponadto uruchomił on postępujący wraz z rozwojem nauki i techniki proces industrializacji i urbanizacji, inicjując migrację ludności ze wsi do miast, rozwój handlu i usług, a także instytucji opiekuńczych. Charakterystycznym zjawiskiem jest również emancypacja kobiet oraz podejmowanie przez nie pracy zarobkowej poza domem.

Rozwój przemysłu w XIX wieku spowodował ogromne zmiany w strukturze i funkcjonowaniu rodziny, a szczególnie znaczące było oddzielenie pracy od rodziny. We wcześniejszych okresach praca wykonywana była głównie w gospodarstwie domowym lub warsztacie rodzinnym, gdzie siłę roboczą stanowili członkowie rodziny. Zatrudnienie indywidualnych pracowników w fabrykach i zakładach produkcyjnych (zerwanie z zasadą zbiorowej pracy rodziny) spowodowało konieczność wykonywania pracy poza domem oraz zdeorganizowało dotychczasowe życie rodzinne i rytm codziennych zajęć. Postęp industrializacji przyczynił się do stopniowego rozkładu wspólnoty dużej rodziny. Zmianie uległy tradycyjne role rodzinne, gdyż praca najemna w zakładach przemysłowych spowodowała, że rodzina przestała być wspólnotą produkcyjną i majątkową³.

Procesy industrializacji i urbanizacji w znaczący sposób zmieniły życie całych społeczeństw i rodzin. Cywilizacja przemysłowa przyniosła niesłychany rozwój przemysłu i techniki, ale również zmiany w stylu i sposobie życia ludzi. Związane z tym były takie nowe zjawiska w życiu rodzinnym, jak wspomniana już wcześniej praca rodziców poza domem, ale także brak kontroli społecznej w środowisku dużego miasta, zarówno w stosunku do dzieci, jak i do dorosłych, brak więzi sąsiedzkich i wyobcowanie jednostki w społeczeństwie czy też przejmowanie niektórych funkcji rodziny przez wyspecjalizowane placówki.

Masowa produkcja i łatwy dostęp do dóbr materialnych doprowadziły do podniesienia stopy życiowej całych społeczeństw. Coraz liczniejsze instytucje przemysłowe potrzebowały wykwalifikowanych, dobrze wykształconych pracowników. Powodowało to sukcesywne podnoszenie się poziomu wykształcenia społeczeństwa. Postęp w medycynie i upowszechnienie opieki medycznej

² Por. W. Majkowski, *Kapitalizm a życie rodzinne*, w: *Słownik małżeństwa i rodziny*, red. E. Ozorowski, Warszawa – Łomianki 1999, s. 180-181.

³ M. Gizowski, *Spółeczno-polityczny kontekst przemiany modelu rodziny na przestrzeni dziejów świata zachodniego w epokach starożytności, feudalizmu i kapitalizmu*, „Roczniki Teologiczne” 2007, nr 10, s. 311-312.

wpłynęły na poprawę sytuacji zdrowotnej ludności, a zarazem wydłużenie przeciętnej długości życia.

Wojny światowe XX wieku boleśnie dotknęły polskie rodziny i cały naród poprzez masową zagładę ludności i ogrom zniszczeń materialnych. Po zakończeniu działań wojennych Polska znalazła się w bloku państw socjalistycznych, co wiązało się z przyjęciem doktryn politycznych oraz centralnym planowaniem wszelkich obszarów życia społecznego. W okresie komunizmu zanikł wiejsko-chłopski model rodziny, a mieszkańcy „białych dworców” musieli je opuścić, a nierzadko opuścić także kraj. Wiele z majątków ziemskich zamieniano w Państwowe Gospodarstwa Rolne, zaś dworki przez dziesięciolecia ulegały powolnemu zniszczeniu. Niektóre nurty ideowo-polityczne, w tym zwłaszcza marksistowskie i skrajnie liberalne, posługując się antychrześcijańską retoryką zakwestionowały wartość, a nawet zasadność istnienia rodziny, traktując ją jako „przeżytek” minionych epok.

Odnosząc się do uwarunkowań politycznych, należy podkreślić, iż państwo może dysponować instrumentami i możliwościami kształtowania oblicza i charakteru rodziny. Dla przykładu można wskazać, iż inne będą warunki dla funkcjonowania rodzin, gdy prowadzona będzie polityka pronatalistyczna, a inne, gdy dopuszcza się w szerszym zakresie aborcję, podobnie – gdy wspiera się rodziny pełne lub samotnych rodziców, gdy komplikuje się lub upraszcza procedurę rozwodową lub kreuje się system podatkowy przyjazny lub zbyt fiskalny wobec rodzin czy też próbuje definiować małżeństwo w kategoriach związku kobiety i mężczyzny lub osób o nieokreślonej płci⁴. Polityka rodzinna władz komunistycznych zaowocowała między innymi ustawą o warunkach przerywania ciąży z 1956 roku, skutkiem której była duża ilość dokonywanych aborcji.

Druga połowa XX wieku to okres intensywnego rozwoju nauki i techniki, który spowodował znaczne przeobrażenia w sytuacji społeczno-ekonomicznej i kulturowej całych społeczeństw. „Szybki postęp naukowo-techniczny stał się czynnikiem rewolucjonizującym świat, styl życia i stosunki międzyludzkie”⁵. Siłą wiodącą rozwoju technicznego, ekonomicznego, a zarazem kulturalnego i oświatowego stała się nauka. Rozwój nowoczesnych technologii, a szczególnie rozwój informatyki, przyczynił się do rozwoju przepływu informacji oraz do powstawania zjawiska globalizacji. Wszystkie te zdobycze cywilizacji są bezsprzecznie korzystne dla rozwoju ludzkości, jednakże przynoszą też wiele negatywnych zjawisk, zwłaszcza jeśli chodzi o rodzinę. Czynniki te prowadzą do autonomizacji jednostki w stosunku do własnej rodziny, społeczności lokalnej czy narodu.

⁴ Tamże, s. 313-314.

⁵ Z. Tyszka, *Rodzina w świecie współczesnym – jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa*, w: *Pedagogika społeczna*, red. T. Pilch, I. Lepalczyk, Warszawa 1995, s. 141.

Spośród wielu czynników oddziałujących w ostatnich dziesięcioleciach na funkcjonowanie rodziny szczególną rolę odgrywają zmiany związane z transformacją ustrojową i te obszary życia społeczno-gospodarczego, w których dokonały się największe przeobrażenia: sytuacja na rynku pracy i rozwój gospodarki rynkowej. Wpływają one na zmiany struktury społeczno-ekonomicznej gospodarstw domowych oraz na warunki życia rodzin. Znajdują swoje odbicie w kształtowaniu się nowych źródeł dochodów, zróżnicowaniu sytuacji materialnej rodzin, jak i w sposobach zaspakajania potrzeb członków rodziny. Prowadzą również do narastania zagrożeń w postaci bezrobocia, ubóstwa i marginalizacji. Przemiany objęły także sferę interwencjonizmu państwa, mającego na celu wspieranie rodzin, między innymi poprzez podstawowy instrument polityki rodzinnej, jakim są świadczenia społeczne.

Przeobrażenia w modelu i funkcjach rodziny

Przeobrażenia rodziny nastąpiły przede wszystkim w jej modelu i funkcjach. Proces transformacji rodziny w XIX i XX wieku polegał na stopniowym i konsekwentnym oddalaniu się od tradycyjnego modelu rodziny w kierunku modelu współczesnego.

Rodzina o modelu tradycyjnym występowała głównie w okresie preindustrialnym, najczęściej była to rodzina wiejska, wielopokoleniowa. Do wieku XVIII rodziny chłopskie i rzemieślnicze, a później również robotnicze były duże, głównie ze względów ekonomicznych. O przeżyciu i powodzeniu finansowym decydował przede wszystkim wspólny majątek – ziemia lub warsztat pracy oraz liczni członkowie rodziny, którzy stanowili zarazem siłę roboczą. Podstawą utrzymania było gospodarstwo lub własny warsztat rodzinny. Rodzaj pracy determinował styl życia domowników, role produkcyjne przeplatały się z rolami rodzinnymi. Głową rodziny był ojciec, w jego rękach spoczywała władza i autorytet. Władza ojca była wręcz nieograniczona, dotyczyła większości spraw w rodzinie. Pozycja pozostałych osób była ściśle ograniczona, jak również podział obowiązków „był uświęcony tradycją i systemem moralno-religijnym”⁶. Rodzina posiadała wówczas ścisłą strukturę hierarchiczną, ale charakteryzował ją solidaryzm, a w każdym razie ścisła zależność interesów. Rodzina tradycyjna była zazwyczaj rodziną wielodzietną, głównym zadaniem kobiety było zajmowanie się domem i licznym potomstwem. Dzieciom wpajano posłuszeństwo, religijność, pracowitość i podporządkowanie woli rodziców. Przestrzegano rygorystycznie norm moralnych i obyczajowych, istniał silny związek z tradycją, głębokie poczucie obowiązku. Rodzinę charakteryzowała stałość i zwartość, nierozzerwalność małżeństwa, jak również silne zespolenie ze społecznością lokalną.

⁶ R. Doniec, *Rodzina wielkiego miasta*, Kraków 2001, s. 30.

Rodzina współczesna jest przeciwieństwem modelu tradycyjnego. Jest to najczęściej rodzina dwupokoleniowa, określana też mianem rodziny nuklearnej – „(...) powszechnym typem rodziny we współczesnych warunkach miejsko-przemysłowych staje się mała, wyizolowana rodzina dwupokoleniowa. Ma ona być w pełni usamodzielniona i niezależna od zespołów sąsiedzkich, a przede wszystkim od zespołu najbliższych krewnych”⁷. Składa się zazwyczaj z rodziców i jednego lub dwojga dzieci, mieszka we własnym mieszkaniu, jest niezależna ekonomicznie, pracę zawodową wykonują oboje małżonkowie. Rodzina taka nie utrzymuje częstych relacji z dalszymi krewnymi, poważnie ograniczone są również kontakty ze środowiskiem lokalnym, sąsiedzkim. Jest grupą zamkniętą, chroniącą swojej prywatności i niezależności.

Nastąpiły również ogromne przeobrażenia współczesnej rodziny, patrząc przez pryzmat wypełnianych przez nią funkcji – „kryterium trwałości i zmienności funkcji rodziny mocno koresponduje z problematyką zachodzących w niej przemian, wskazuje bowiem na kierunek zmian w sferze funkcjonalnej rodziny, a przede wszystkim na odchodzenie od rodziny wielofunkcyjnej, do rodziny o zredukowanej liczbie funkcji”⁸.

W tradycyjnej rodzinie funkcja prokreacyjna łączyła się ściśle z funkcją seksualną. W ostatnich dziesięcioleciach nastąpiła liberalizacja norm moralnych w tym zakresie oraz wzrost przed- i pozamałżeńskich kontaktów seksualnych. Rozwój medycyny i rozpowszechnienie antykoncepcji przyczyniły się do oddzielenia tych funkcji. Nastąpiło zmniejszenie dzietności rodzin, od modelu rodziny wielodzietnej do rodziny z dwojgiem lub coraz częściej jednym dzieckiem⁹. Z pewnością duże znaczenie miała tu działalność organizacji feministycznych walczących o tzw. prawa kobiet oraz zjawisko emancypacji.

Funkcja ekonomiczna rodziny polegała na zdobywaniu środków do życia i zabezpieczaniu potrzeb materialnych rodziny. W epoce preindustrialnej – jak już zostało przedstawione wcześniej – cała rodzina wspólnie pracowała w gospodarstwie bądź rodzinnym zakładzie. Rewolucja przemysłowa zmieniła to diametralnie. Przemysł potrzebował rąk do pracy, nastąpił szybki przyrwytyw siły roboczej ze wsi do miast. Pracę zarobkową w przemyśle podejmowały także kobiety, co w konsekwencji doprowadziło do zachwiania dotychczasowych struktur rodziny. Współcześnie praca zarobkowa i troska o utrzymanie to zadanie obojga małżonków. Obecnie rodzina przestaje być ekonomiczną bazą życia dla jej członków – „rodziny majątek traci dawne znaczenie szczególnie dla młode-

⁷ Z. Tyszka, *Rodzina w świecie współczesnym – jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa*, dz. cyt., s. 152.

⁸ R. Doniec, *Rodzina wielkiego miasta*, dz. cyt. s. 20.

⁹ Tamże, s. 23.

go pokolenia, dla którego najlepszym posagiem staje się zawód i przygotowanie do samodzielnego życia poza rodziną pochodzenia”¹⁰.

W rodzinie tradycyjnej funkcja opiekuńcza była jedną z najważniejszych funkcji. Miała ona na celu wszechstronne zabezpieczenie i otoczenie opieką dzieci, ludzi starszych i chorych. Od wielu lat dokonuje się proces przejęcia opieki, wychowania, kształcenia, usług i innych zadań rodziny przez wyspecjalizowane placówki państwowe lub prywatne¹¹. W społeczeństwie uprzemysłowionym stworzono całą sieć specjalistycznych instytucji państwowych i społecznych, które przejęły od rodziny wiele dotychczasowych obowiązków w tym zakresie. Żłobki, przedszkola, szkoły, placówki opieki, szpitale mają wypełniać za rodzinę jej naturalne funkcje opiekuńcze. Wielu autorów podkreśla, iż przeobrażenia w obrębie tej funkcji są głównym źródłem kryzysu rodziny: praca przeniosła się z gospodarstwa domowego do fabryk, dzieci do ochronek i przedszkoli, zaś ludzie chorzy i starzy do szpitali i domów opieki.

W znacznym stopniu można zaobserwować ograniczenie funkcji kontrolnej we współczesnej rodzinie. Aktualne warunki życia, szczególnie wielkomiejskiego, nie sprzyjają otaczaniu osobistą opieką poszczególnych członków rodziny. Rodzice nie są już w stanie w pełni sprawować kontroli w stosunku do swoich dzieci. Wiąże się to z procesem autonomizacji jednostek, anonimowości w tłumie, długimi godzinami pracy i częstym przebywaniem poza domem, tak rodziców jak i dzieci.

Dużym przeobrażeniom we współczesnych czasach uległa funkcja socjalizacyjna rodziny, która jest mocno powiązana z innymi funkcjami i wywiera znaczny wpływ na ich wypełnianie. „Funkcja socjalizacyjna rodziny została nieco uszczuplona i zawężona pod względem ilości wchodzących w jej skład zadań, ale równocześnie wzrosły wymagania wobec tych, które pozostały”¹². Duże znaczenie przypisuje się stronie jakościowej socjalizacji w rodzinach. Nastąpił wzrost zadań wychowawczych rodziny, większy nacisk kładzie się na role wychowawcze rodziców. Nieprawidłowa socjalizacja rodzinna może prowadzić do nasilania się zjawisk patologicznych, wynikających z zagrożeń współczesności. Zakres przemian socjalizacji rodziny jest bardzo zróżnicowany i zależy od wielu czynników społecznych oraz środowiskowych.

Duże znaczenie dla rozwoju człowieka i funkcjonowania rodziny ma funkcja emocjonalna – ranga tej funkcji jest ważna zarówno z jednostkowego, jak i społecznego punktu widzenia¹³. Potrzeba miłości jest pierwszoplanowym

¹⁰ Z. Tyszcza, *Rodzina w świecie współczesnym – jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa*, dz. cyt., s. 152.

¹¹ F. Adamski, *Rodzina. Wymiar społeczno – kulturowy*, Kraków 2002, s. 141–144.

¹² R. Doniec, *Rodzina wielkiego miasta*, dz. cyt. s. 25.

¹³ Tamże, s. 23.

motywem do zakładania rodziny. W ostatnich stuleciach wraz z ustaniem ścisłych zależności ekonomicznych w rodzinach, potrzebnych wcześniej po prostu do przetrwania i zabezpieczenia przyszłości dzieciom, znaczenia nabrały więzi osobowe. „Więź małżeńska i rodzinna ulega zmianie i opiera się przede wszystkim na związkach emocjonalnych nie zaś rzeczowych czy zależnościach funkcjonalnych (...). Rodzina przeobraża się przy tym z formy instytucjonalnej w związek przyjaźni, a wzajemne obcowanie i współżycie w niej ma swą podstawę w interakcji osobowości w małżeństwie i bezpośrednich stosunkach rodziców z dziećmi”¹⁴.

Współczesny tryb życia społeczeństwa konsumpcyjnego skutkuje procesem laicyzacji rodziny. „W społeczeństwie industrialnym nastąpiła gwałtowna racjonalizacja życia, a wraz z nią pogłębiająca się sekularyzacja życia małżeńsko-rodzinnego”¹⁵. Zaobserwować można zmiany w obyczajowości rodziny dotyczące życia religijnego i moralnego. Nastąpiło osłabienie praktyk religijnych, rozluźnienie więzi z Kościołem. Selektywnie i wybiórczo traktuje się normy moralne.

Rodzina jest naturalnym środowiskiem, w którym człowiek przychodzi na świat, rozwija się, czerpie podstawowe wzorce zachowań, uczy się relacji z otoczeniem, rozwija swe zdolności. Rodzina zaspokaja podstawowe potrzeby dziecka, stwarzając w ten sposób warunki do rozwoju psychofizycznego oraz właściwego kształtowania osobowości. Zmieniające się warunki społeczno-ekonomiczne i cywilizacyjno-kulturowe domagają się lepszego przygotowania młodego człowieka do ról małżeńskich i rodzinnych, poprawy warunków społeczno-ekonomicznych funkcjonowania rodziny oraz przystosowania jej do zmieniającej się sytuacji. Umożliwi to dobre wypełnianie przez małżonków wszystkich podstawowych funkcji i zadań. Rodzina, która funkcjonuje prawidłowo, przyczynia się do pełnego rozwoju wszystkich swoich członków¹⁶.

Charakter przemian współczesnej rodziny

Na przemiany współczesnej rodziny bezpośredni wpływ mają procesy społeczne z okresów minionych, jak również nowe czynniki wiążące się z zachodzącymi aktualnie przeobrażeniami kulturowymi, ustrojowymi, gospodarczymi, itd. Podejmując próbę analizy charakteru przemian rodziny, można wskazać na następujące cechy:

1. rozwój indywidualizmu kosztem wspólnoty rodzinnej,
2. zmniejszenie się roli autorytetu ojca,

¹⁴ E.W. Burgess, *The Family. From Institution to Companionship*, New York 1963, cyt. za: F. Adamski, *Rodzina. Wymiar społeczno – kulturowy*, dz. cyt., s. 153.

¹⁵ R. Doniec, *Rodzina wielkiego miasta*, dz. cyt. s. 22.

¹⁶ K. Ostrowska, M. Ryś, *Wychowanie do życia w rodzinie*, Warszawa 1999, s. 279.

3. emancypacja kobiet na polu zawodowym, politycznym i społecznym,
4. odejście od kryterium płci w pełnieniu zadań realizowanych w rodzinie,
5. spadek liczby potomstwa oraz przejmowanie w coraz większym zakresie przez państwo tradycyjnych funkcji rodziny,
6. wzrost pozycji dziecka w rodzinie i społeczeństwie oraz znaczny zakres swobody i niezależności dzieci i młodzieży w rodzinie,
7. duży wpływ mediów na życie indywidualne i wspólnotowe w rodzinie.

Wymienione tu cechy nie wyczerpują w pełni obrazu przemian, które zaszły w ostatnich latach w funkcjonowaniu rodziny. Stanowią jednak istotny wskaźnik kierunku i charakteru dokonujących się przemian modelu i funkcji rodziny.

Ad 1. Indywidualizm kosztem wspólnoty rodzinnej

Tradycyjna rodzina była wpleciona w szersze struktury społeczne, spełniała wiele funkcji, była otwarta na wpływy z zewnątrz. Obecnie rodzina staje się coraz bardziej zamknięta na wpływy zewnętrzne, nie uczestniczy w wielu obszarach życia lokalnej społeczności. Zaczyna być coraz bardziej poszukiwaną wartością. Członkowie rodziny stają się bardziej autonomiczni, niepodporządkowani całkowicie wspólnym interesom i głowie rodziny. Samodzielnie podejmowane są decyzje dotyczące kształcenia, pracy, miejsca zamieszkania, zakładania rodziny, posiadania i wychowania dzieci. W rodzinie istnieje większa świadomość indywidualnych celów i potrzeb oraz ich poszanowanie. Rodzice, dzieci i dziadkowie nie spędzają czasu tylko w rodzinie, ale również we własnych środowiskach zawodowych (praca), w kręgach znajomych i przyjaciół. Zachodzi więc zjawisko autonomizacji jednostki w rodzinie, co nie oznacza, że przestaje ona być wspólnotą duchową – pozostaje miejscem zaspokajania potrzeb materialnych i duchowych.

Ad 2. Zmniejszenie się roli autorytetu ojca

Wraz z przemianami w strukturze rodziny dotyczącymi pokoleniowości i dziecięcości oraz zmianą pozycji rodziny w społeczeństwie zachodzą również znaczące przeobrażenia w jej wewnętrznych układach władzy i autorytetu. Dotyczą one przede wszystkim zmiany pozycji ojca związanej ze zmniejszeniem się roli jego autorytetu. Patriarchalny układ stosunków wewnątrzrodzinnych, często związany z faktem, że głowa rodziny – ojciec był jej jedynym żywicielem, ustępuje demokratyzacji życia rodzinnego i indywidualizacji członków rodzin. Spada tradycyjny autorytet rodziców oparty na posłuszeństwie i podporządkowaniu¹⁷.

Zmianie uległy również postawy dzieci względem rodziców. Jednym z najważniejszych zjawisk zachodzących w rodzinie jest egalitaryzacja i demokra-

¹⁷ F. Adamski, *Rodzina. Wymiar społeczno – kulturowy*, dz. cyt., s. 153.

tyzacja stosunków rodzinnych, która dotyczy powstawania coraz większej równości między małżonkami oraz rodzicami i dziećmi polegającej między innymi na ich udziale we władzy. Współcześnie dostrzega się również osłabienie instytucjonalizacji i formalizacji stosunków rodzinnych, wzrost znaczenia więzi osobowych, oraz nastawienie na szczęście osobiste członków rodziny.

Ad 3. Emancypacja kobiet na polu zawodowym, politycznym i społecznym

Zjawisko emancypacji kobiet ujmowane jest nie tylko w perspektywie całego społeczeństwa, ale przede wszystkim w rodzinie. Współczesna kobieta pełni rolę już nie tylko żony i matki, gdyż coraz częściej podejmuje również pracę zawodową. Niektórzy autorzy podkreślają, iż dzięki temu zmniejsza się jej zależność od męża, zaś niektóre kobiety pragną dowodzić w ten sposób swoich możliwości zawodowych i kompetencji pozarodzinnych. Kobieta staje się współżywcielem rodziny na równi z mężczyzną, a czasami jej dochody są wyższe niż męża. Konsekwencje pracy poza domem powodują występowanie regularnych okresów nieobecności żony i matki w życiu rodziny. Praca zawodowa kobiet uniemożliwia pełnienie przez nie ról rodzinnych, a zwłaszcza funkcji opiekuńczo-wychowawczych wobec dzieci, co powoduje konieczność powoływania placówek socjalnych i opiekuńczych¹⁸.

Ad 4. Odejście od kryterium płci w pełnieniu zadań realizowanych w rodzinie

We współczesnych rodzinach decyzje podejmowane są wspólnie oraz zmienia się podział obowiązków domowych. Dostrzegane są zjawiska maskulinizacji kobiet oraz feminizacji mężczyzn w zakresie obowiązków, pełnionych ról, aktywności zawodowej, wzorów zachowań¹⁹. Prace i czynności wykonywane w gospodarstwie domowym określane wcześniej jako typowo „kobiece” coraz częściej wykonywane są przez mężczyzn, i odwrotnie.

Ad 5. Spadek liczby potomstwa oraz przejmowanie w coraz większym zakresie przez państwo tradycyjnych funkcji rodziny

W społeczeństwach rozwiniętych XX i XXI wieku charakterystyczna jest znacznie mniejsza dzietność rodzin. Spadek stopy urodzeń jest spowodowany między innymi niekorzystnymi dla większości społeczeństwa warunkami mieszkaniowymi, wzrostem kosztów utrzymania dziecka, kierowaniem płodnością, dążeniem do wyższej stopy życiowej rodzin. Powoduje to zachwianie równowagi demograficznej i spadek liczby ludności danego społeczeństwa. Współcześnie rozpowszechnia się rodzina małodzietna, a także planowa bez-

¹⁸ L. Dyczewski, Rodzina. Społeczeństwo. Państwo, dz. cyt., s. 38.

¹⁹ L. Dyczewski, Wiąz między pokoleniami w rodzinie, Lublin 2002, s. 101-107.

dzietność małżeństw. Od końca XX wieku niektóre kraje zachodnie nie są w stanie zapewnić sobie ciągłości pokoleń.

Ad 6. Wzrost pozycji dziecka w rodzinie i społeczeństwie oraz znaczny zakres swobody i niezależności dzieci i młodzieży w rodzinie

Na przełomie XIX i XX wieku Ellen Key w „Stuleciu dziecka” zapowiadała wystąpienie istotnej zmiany dotyczącej wzrostu pozycji dziecka w rodzinie i społeczeństwie w stosunku do poprzednich okresów historycznych²⁰. Początek XX wieku, ze względu na wojny, nie był spełnieniem tych słów, jednakże w drugiej połowie tego stulecia można było zaobserwować znaczące odejście od deprecjacji dzieciństwa. W społecznym dyskursie coraz częściej podkreślano wagę zapewnienia właściwej opieki oraz wychowania dziecka. Dzieciństwo, jako okres życia, nabrało znaczenia. Zmiana obejmowała intensyfikację więzi w rodzinie pomiędzy rodzicami a dziećmi. Z drugiej jednak strony można zaobserwować proces relatywizacji wartości dziecka (można je zabić w okresie prenatalnym) oraz proces instrumentalizacji – dziecko poprzez realizację marzeń rodziców ma potwierdzić bądź podnieść społeczny prestiż rodziny.

Zależność dziecka od rodziny w zakresie opieki, wychowania i kształcenia została poważnie ograniczona, gdyż rodzina nie jest już jedynym środowiskiem kształtującym młodego człowieka. Coraz większą rolę w tym zakresie odgrywają żłobki, przedszkola, szkoły i świetlice. Z drugiej strony dzieci dłużej się kształcą i dłużej pozostają na utrzymaniu rodziców – później wchodzą w dorosłe życie, podejmują pracę zawodową, zawierają małżeństwa oraz stają się rodzicami.

Wychowanie dziecka w rodzinie nie opiera się już na narzucaniu z góry określonych wartości, wzorów postaw i zachowań. Metody autorytarne ustępują miejsca demokratycznym. Relacje z dziećmi i ich wychowanie stają się obiektem coraz głębszej refleksji. Rodzice próbują opierać oddziaływania wychowawcze na ustaleniach pedagogiki i psychologii, poszukują coraz bardziej rozbudowanych modeli wychowawczych. Dziś wydaje się, że rodzina istnieje dla dziecka, a nie dziecko dla rodziny. Pełniej zaspokajane są potrzeby mate-

²⁰ W okresie feudalizmu i wczesnego kapitalizmu dzieci były traktowane jak tania siła robocza. Pracowały na rodzinę zarówno na roli, w zakładach rzemieślniczych, jak i w fabrykach czy kopalniach – im więcej ich było, tym rodzina miała większe szanse na przetrwanie. Pod koniec XIX wieku dzieci zaczęły zajmować coraz bardziej centralną pozycję w rodzinie. Na skutek rozwoju psychologii zaczęto rozumieć ich potrzeby i ograniczenia wynikające z wieku. Dostrzeżono potrzebę kształcenia i wychowania każdego dziecka, jednocześnie zabraniając mu pracy i wprowadzając powszechne nauczania. Powstały również pierwsze instytucje początkowo prywatne, później państwowe, które zajęły się opieką nad małymi dziećmi pracujących rodziców (por. M. Miksza, *Zrozumieć Montessori*, Kraków 2004, s. 81).

rialne i duchowe dziecka. Dzieci i młodzież stają się znaczącą grupą społeczną – mają swoje programy, radio, czasopisma, reklamy, sklepy, itp.²¹.

Ad 7. Duży wpływ mediów na życie indywidualne i wspólnotowe w rodzinie

Nadmierne, często niekontrolowane korzystanie z mediów (telewizja, radio, prasa, Internet) ogranicza bezpośrednie relacje i kontakty pomiędzy domownikami, odrywa od rzeczywistych spraw rodziny, kreuje sztuczny świat medialny z własnymi wzorcami do naśladowania. Negatywne treści medialne rodzą obojętność, przemoc, „wolność” bez odpowiedzialności.

Wśród innych cech charakteryzujących współczesne rodziny należy wskazać na wzrost liczby związków nieformalnych i pomiędzy osobami tej samej płci (co coraz częściej znajduje akceptację w ustawodawstwie krajów zachodnich), wzrost liczby spraw rozwodowych czy też podniesienie do rangi podmiotowej sfery seksualnej wraz z jej liberalizacją²².

Zakończenie

Przeobrażenia modelu i funkcji rodziny dokonują się pod wpływem przemian ustrojowych, politycznych, ekonomicznych, społecznych i ustawodawczych. Przemiany te sprawiają, że wiele zadań, jakie wcześniej pełniła rodzina, jest realizowanych poza nią. Z niepokojem obserwuje się zwłaszcza przejmowanie klasycznych funkcji rodziny przez wyspecjalizowane instytucje, na przykład prokreacja w sztucznych warunkach laboratorium, wychowanie dziecka w żłobkach i przedszkolach (nawet całodobowych), opieka nad osobami starszymi i niepełnosprawnymi w domach pomocy społecznej. Wiele z tych kwestii poważnie narusza podstawowe zasady moralne i religijne. Dlatego też kierunek przemian współczesnej rodziny i warunki jej funkcjonowania powinny pozostawać żywym przedmiotem zainteresowania nie tylko organizatorów życia społeczno-politycznego, ale również Kościoła katolickiego i innych środowisk, dla których chrześcijański model rodziny stanowi wartość.

²¹ F. Adamski, Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy, dz. cyt., s. 165-167.

²² M. Gizowski, Społeczno-polityczny kontekst przemiany modelu rodziny na przestrzeni dziejów świata zachodniego w epokach starożytności, feudalizmu i kapitalizmu, dz. cyt., s. 315.

**Agnieszka Regulska: Transforming in the model and functions
of the family over the 19th and 20th century**

The article is regarding transformations in the model and functions of the family which made in from the beginning of the 19th century to the present. This period of time is significant changes in our civilization, and at the same time in functioning of the family. The situation of the family is a result of social transformations, because sociopolitical reality is having an influence on a shape, character and functions of the family. The transformation of the family consisted in gradual and consistent moving away oneself from the traditional model towards the contemporary model. Also intense transformations of the contemporary family concerning functions performed by her took place. Direction of transformations of the contemporary family and conditions of for her functioning constitute important problem and area of the concern in our times both in the prospect of the individual man, as well as an entire communities.